

Semantička tvorba u osječkom gradskom govoru

Kuna, Branko; Mikić Čolić, Ana

Source / Izvornik: **Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2017, 43, 79 - 94**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:500927>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Branko Kuna
Ana Mikić Čolić
Filozofski fakultet u Osijeku
Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek
bkuna@ffos.hr
amikic@ffos.hr

SEMANTIČKA TVORBA U OSJEČKOM GRADSKOM GOVORU

Učinkovita svakodnevna komunikacija i potreba članova svake govorne zajednice da jezičnim izražajnim sredstvima afirmira svoj identitet te i na taj način potvrdi svoju pripadnost određenom prostoru ili društvenoj grupi najistaknutiji su poticaji za nastanak gradskih govora. Riječ je o urbanim idiomima koji nastaju kao posljedica prelijevanja i preplitanja jezičnih pojava s nejezičnima uslijed naglog rasta veličine i uloge gradova u suvremenom društvu. Prilagodba jezika potrebama urbane kulture, odnosno sposobnost jezika da prati promjene u društvenom životu govorne zajednice koja se njime koristi najčešće podrazumijeva otvaranje prema utjecajima prestižnih stranih jezika te aktiviranje vlastitih izražajnih mogućnosti što pridonosi brzini i lakoći komunikacije. U takvim okolnostima nastaju govori koje obilježuju leksička plodnost i inovativnost, semantička ekspresivnost, metaforičnost i asocijativnost te ludičko poigravanje značenjem. U ovome radu posebna će se pozornost posvetiti upravo semantičkim pomacima bez promjene izraza, odnosno bez intervencija u morfološkom sastavu leksema tipičnih za osječki gradski govor. U tu svrhu provedeno je istraživanje na 100 ispitanika koji žive od rođenja u Osijeku te su svrstani u dvije dobne skupine i to: 50 ispitanika u dobi od 15 do 25 godina te isto toliko ispitanika u dobi od 45 do 55 godina. Interpretacija ima za cilj pokazati koji mehanizmi prevladavaju pri semantičkim pomacima te postoji li dobna razlika u njihovoj primjeni.

1. Uvod

Svi aspekti ljudske kulture neprestano se mijenjaju tako da i značenje riječi nije ništa manje podložno promjenama jer komunikacija, koja nema ni poč-

tak ni kraj, neprestano nameće potrebu da se jezične osobine prilagođuju čovjekovu izvanjezičnom svijetu. Učinkovito, ekonomično, ali i kreativno izražavanje imperativi su svakoga govornika iz kojih često proistječu inovativna značenja već postojećih izraza. U kontekstu urbane kulture *govoriti drukčije* postaje uzus koji lekseme čini funkcionalno i semantički *nezavršenim jedinicama*, uvijek podložnim promjenama (Halilović, Tanović i Šehović 2009).

Nagli rast veličine, uloge i ugleda, odnosno prestiža gradova u društvu utjecao je na nastanak gradskih idioma kojima se gradsko stanovništvo koristi u svakodnevnom komunikacijskim situacijama. Ti su idiomi leksički i stilski višeslojni, u gramatičkoj strukturi raznoliki, a nastali su kao posljedica prelijevanja i preplitanja jezičnih pojava s nejezičnima (Kuna i Mikić Čolić 2016). Prema Žaniću (2015) gradski govor nastaje „u međuprostoru između idealnotipski shvaćenog standarda i dijalekta”, a ovisno o gospodarskom i kulturnopovijesnom utjecaju grada te socijalnoj (samo)percepciji, mogu postati prestižni i modelski u svojoj regiji i šire. Preuzimanjem elemenata i iz standarda, ali i iz sustava, odnosno iz dijalektne podloge prostora na kojemu se govori, gradski govor tako ne poprima fizionomiju ni sustava ni standarda, oblikujući se kao zaseban idiom (Badurina i Matešić 2008) koji obilježuje otvaranje prema utjecajima prestižnih stranih jezika te aktiviranje vlastitih izražajnih mogućnosti. U takvim okolnostima nastaju produktivni i inovativni govori čija je gramatika fleksibilna, a semantika metaforična i asocijativna, uz ludičko poigravanje zvukom i značenjem (Bugarski 1983). Govornici gradskih vernakulara preuzimaju jezične prakse zatečene u njemu, ali i sami neprestano narušavaju postojeće značenjske veze te stvaraju nove odnose između označenika i označitelja ili tvore nove jezične likove bez ikakve posebne svijesti o toj međuuvjetovanosti (Žanić 2010).

Gradski govori, uz komunikacijsku, imaju i iznimnu simboličku vrijednost jer se pomoću njih uvećava „solidarnost društvenih odnosa” (Bernstein 1977: 46) među stanovnicima grada te se uporabom njegovih obilježja pojedinac odmah legitimira te izražava lojalnost određenom prostoru. Njihova raznolikost te sve veća zastupljenost u medijima¹ učinila je hrvatske gradske govore modelima za jezične promjene, a nerijetko se i „marketing” velikih gradova temelji na obilježjima njegova govora.²

Nesporno je kako se leksik gradskih idioma često proširuje formalnom tvorbom (izvođenjem i slaganjem), no s druge strane daleko više imaginacije pokazuje se pri dodavanju novih značenja već postojećim leksičkim jedinicama, odnosno „starim” riječima koje, zbog svoje neupadljivosti na formalnoj razini,

¹ O tome v. Kuna i Mikić (2008).

² Riječ *lega* postala je identifikacijsko obilježje Osječana, svojevrsni zaštitni znak koji je marketinški i poslovno iskorišten.

često ostaju u drugom planu. Rječnik kao najfleksibilniji dio jezika, a posebno njegov semantički sloj, spremno odgovara na svaku promjenu u ljudskom djelovanju. Imajući sve to u vidu, cilj je ovoga rada analiza semantičkih pomaka bez promjene izraza, odnosno bez intervencija u morfološkom sastavu leksema tipičnih za osječki gradski govor. Interpretacija ima za cilj pokazati koji mehanizmi prevladavaju pri semantičkoj tvorbi te postoji li dobna razlika u njihovoj primjeni. Također, govorit će se i o učincima semantičke tvorbe te koliko ona pridonosi ekonomičnosti, gipkosti i ekspresivnosti svakodnevnog izražavanja izvanjezičnih iskustava govornika urbane osječke sredine.

2. Metodologija istraživanja

Dvadesetih i tridesetih godina XX. stoljeća zbog funkcionalnog i socijalnog raslojavanja u gradskim sredinama, pozornost se u jezikoslovlju preusmjerava sa seoskih na gradske govore. Proučavajući američke gradske govore šezdesetih godina, W. Labov utvrđuje da svaki oblik govora podrazumijeva „strukturiranu heterogenost” (Mesthrie i dr. 2009: 75) te tako afirmira tezu da je svaki jezik određen sustavnim varijacijama koje mogu biti tumačene pomoću uzroka socijalne izdiferenciranosti unutar govorne zajednice. Labov tada postavlja temelje novoj jezikoslovnoj disciplini koja je poznata pod nazivom *urbana dijalektologija*,³ a njezina inovativnost počiva na činjenici da se u dijalektološka istraživanja uključuju elementi kao što su godine, spol, etnička pripadnost, društveni status, obrazovanje ili kultura govornika. Dakle, pravi predmet proučavanja urbane dijalektologije jesu varijeteti kojim se „obični” ljudi služe u svakodnevnoj interakciji. Takav je jezik u stalnoj mijeni jer odstupa ovisno o sugovorniku, govornoj situaciji te društvenom kontekstu. U skladu s tim on mora biti oslobođen naslijeđenih purističkih stavova i stereotipa o dobrom i lošem jeziku. U takvim okolnostima način prikupljanja i obrade podataka koji će vjerno i prikladno predstaviti govorne navike članova određene govorne zajednice zahtijeva pomno planiranje. Temeljne metode u istraživanju urbanih govora jesu: utvrđivanje jezičnih varijacija u promatranom govoru, sastavljanje upitnika koji će kod ispitanika potaknuti upotrebu neformalnih jezičnih oblika, odabir prikladnih ispitanika (najčešće prema dobi), prikupljanje i analiza podataka te utvrđivanje korelacija između jezičnih pojavnosti i društvenih grupa. U praksi, takva su istraživanja utemeljena na iskazima od četrdeset do 150 ispitanika (Mesthrie i dr. 2009: 76).

³ Ta je disciplina u jezikoslovnoj literaturi poznata i pod nazivima *sekularna lingvistika*, *Labovljeva škola* (Mesthrie i dr. 2009, Ivić 1983), *moderna* ili *socijalna dijalektologija* te *kvantitativna dijalektologija* (Jutronić 2010).

Za potrebe ovoga rada provedeno je istraživanje na 100 ispitanika. U ispunjavanju upitnika sudjelovali su isključivo stanovnici koji žive od rođenja u Osijeku te su svrstani u dvije dobne skupine: 50 ispitanika u dobi od 15 do 25 godina te 50 u dobi od 45 do 55 godina. U istraživanje su uključeni ispitanici različitog društvenog i ekonomskog položaja te obrazovanja, a posebna je pozornost bila posvećena ravnomjernoj zastupljenosti obaju spolova te dobi govornika koji su svrstani u dvije dobne skupine između kojih je u prosjeku 30 godina razlike. Pretpostavka je bila da će se tako jasnije pokazati tendencije u semantičkoj tvorbi te otkriti leksik koji se mijenja od onog koji je postojan značenjem i uporabom. Od ispitanika se zahtijevalo da navedu kako neformalno imenuju pojmove iz svakodnevice u sljedećim značenjskim poljima: zanimanja, predmeti u svakodnevnoj uporabi, međuljudski odnosi i ponašanje, karakterne osobine i izgled ljudi, dijelovi tijela, odjevni predmeti, međuljudske relacije te aktivnosti drugih.

3. Osječki gradski govor

S ciljem prepoznavanja i izdvajanja jezičnih postupaka u nastanku leksika kojim se drukčije imenuju otvoreni i zatvoreni gradski prostori pri neposrednom obraćanju, 2014. godine provedeno je istraživanje govora pet slavonskih gradova: Osijeka, Slavonskog Broda, Požege, Virovitice i Vinkovaca (Kuna i Mikić Čolić 2016). U istraživanju se pošlo od pretpostavke da postoje razlike i podudarnosti u nastanku identitetskoga leksika pet slavonskih gradskih govora koji se odnose na otvorene i zatvorene prostore. No, utvrđeno je da se jedino osječki gradski govor odlikuje postojanim sustavom preimenovanja i drukčijeg imenovanja prostora koji je do neke mjere ugrađen i u gramatiku toga govora. U tvorbi naziva za otvorene i zatvorene gradske prostore u osječkom govoru ističe se sufiksalna tvorba (često uz kraćenje) pomoću sufiksa *-a*, *-ba* (*slasta*, *Gimba*) te posebno *-ika* (kojim se modificiraju nazivi ulica, škola, gradskih četvrti, igrališta i šetališta: *Štrosika*, *Đurika*, *Gornjika*, *Kopika*, *Promika*), tvorba pokrata u nazivima četvrti: *VNO*, *VBK* ili škola, kao i semantička tvorba. Specifičan repertoar formalnih tvorbenih sredstava prikupljen u istraživanju čini osječki gradski govor jedinstvenim, a ujedno i drukčijim od slavonskih, a vjerojatno i drugih hrvatskih gradskih govora te dokazuje da se govor grada, kao mjesta koje je administrativno, kulturno-obrazovno, gospodarsko-trgovačko i prometno središte, razvija drukčije od govora manjih gradskih sredina.

4. Analiza korpusa: semantičke promjene

Jezik u kojemu bi svaka riječ imala samo jedno značenje podrazumijevao bi znatno opsežniji rječnik od danas uobičajenog. Nova značenja postojećih

riječi povezana su s novim pojmovima, predmetima ili pojavama te tako pokazuju da sociokulturni kontekst i njegovi činitelji utječu na popunjavanje novih mjesta u leksiku. S druge strane, svaki govornik pojedinačno, sa svojom jezičnom kreativnosti, ima važnu ulogu u procesu nastanka, izbora i prihvaćanja novih značenja koja nastaju spontano te je nemoguće procijeniti koje je semantičke poveznice imao govornik u trenutku uporabe novoga značenja već postojeće riječi (Pandža i Marinčić 2015). Dakle, bez obzira na razloge semantičke promjene, može se utvrditi da značenje i stilski učinak riječi nisu fiksirane, odnosno stabilne vrijednosti te da se promjene događaju neprestano, ali su zbog svoje (relativne) sporosti i neprimjetnosti na formalnoj razini često teže uočljive, pa čak i neprimjetne.

Uzroci semantičkih promjena najčešće se dijele na jezične, društvene i povijesne (Ullmann 1967). Jezični se uzroci ili odnosi među riječima pritom tumače kao kognitivno-jezični poticaji koji obuhvaćaju potrebu za mentalnim procesuiranjem stvarnoga svijeta i za komunikacijom o novom mentalnom sadržaju te utjecaj jezičnih struktura, odnosno učestale uporabe određenih jezičnih konstrukcija na oblikovanje novih jezičnih jedinica, leksema, značenja i koncepata (Raffaelli 2009: 154). Društveni uzroci podrazumijevaju cijepanje društava na različite skupine koje sukladno tomu na jezik utječu na različite načine, dok povijesni uzroci ili odnos između riječi i predmeta podrazumijevaju promjene u izvanjezičnom svijetu, promjene običaja, pojave novih predmeta, novih aktivnosti te oblika života.

Najpodložnije su značenjskim promjenama riječi povezane sa svakodnevnim životom, kulturom te riječi s visokom čestotnošću, a najplodnije područje za njihovu tvorbu svakako su nove tehnologije koje su uvelike promijenile način života, ali i komuniciranja. Iz računalnoga žargona tako potječu primjeri semantičkih neologizama: *memorija, ikona, surfati, virus, miš, prozor* i druge.

U kontekstu gradskih govora semantička je tvorba veoma plodan način i ima značajnu ulogu u stvaranju identiteta i odvajanja od drugih sociolekata. Takvoj neformalnoj komunikaciji pripisuju se osobine kao što su jednostavnost, neslužbenost i opuštenost pri čemu govornici osjećaju slobodu u izražavanju te se poigravaju riječima, počinju ih rabiti u neobičnim kontekstima pripisujući im nove konotacije što često rezultira značenjskim promjenama (Pandža i Marinčić 2015).

Kao što je već naznačeno, govornici se riječima tipičnima za gradski govor koriste u svakodnevnim životnim situacijama pa je u skladu s tim i korpus ograničen na sljedeća značenjska polja: zanimanja; odjevni predmeti; međuljudski odnosi; tjelesne, karakterne i psihološke osobine; dijelovi tijela; uporabni pred-

meti te ljudske aktivnosti. Građa koju s istaknutim brojem pojavnica nekog leksema prikazujemo po značenjskim poljima u Tablici 1 sinkronijski je presjek stanja prikupljenog u svibnju 2016. te stoga ona ima i svoju dokumentarnu vrijednost budući da je leksik te vrste podložan neprestanim individualnim i kolektivnim promjenama.

Tablica 1. Rezultati ankete o zastupljenosti semantičke tvorbe u osječkom gradskom govoru

Znač. polje	Standardne riječi	skupina 15 – 25 godina (50 ispitanika)	skupina 45 – 55 godina (50 ispitanika)
ZANIMANJA	građevinski radnik	<i>majstor (2) šljaker (3)</i>	<i>fizikalac (4) šljaker (18)</i>
	komunalni radnik	<i>smečar (2), smetlar (21), unikomac (6)</i>	<i>smečar (5), smetlar (6), rodrigez (2), unikomac (3)</i>
	konobar/ica		<i>osoblje (6)</i>
	kontrolor	<i>kondor (3)</i>	<i>kondor (26)</i>
	policajac	<i>drot (17), ker/kerovi (7), mur(i)jak (10), papan (4), pajkan (3), pandur (7), plavac (2), psi (3)</i>	<i>cajkan (6), cajkoš (4), cajoš (3), cipelić (3), drot (17), marica (2), mur(i)jak (13), papan (5), pandur (2), plavi (2)</i>
ODJEČAI OBUČA	jakna		<i>jaketa (6), rekl(j)a (5), vijetnamka (2), spitfajterica (2), žaketlina</i>
	hlače	<i>rifle (5)</i>	<i>farmerice (3), traperice (5), rifle (3)</i>
	tenisice	<i>starke (3), šuze (5)</i>	<i>starke (2), startasice (3)</i>
MEĐULJUDSKI ODNOSI	prijatelj	<i>buraz (4), brate (7), lega (22), prija (2)</i>	<i>bracika (3), bura(j)z (5), lega (31), legos (2), pajdo (4)</i>
	prijateljica	<i>legica (20), prija (9)</i>	<i>legica (22), druga</i>
	poznanič	<i>lega (14)</i>	<i>lega (24)</i>
	djevojka (bilo koja)	<i>butra (23), cura (16), likuša (3), mala (3), maca (4), mačka (2), riba (3), ženska (5)</i>	<i>butra (14), curka (3), cura (8), komad (4), mala (3), ženska (5), treba (7)</i>
	mладиć	<i>kralj (2), lik (21), tip (7)</i>	<i>tip (7), levat (4)</i>

TJELESNE, KARAKTERNE I PSIHOLŠKE OSOBINE	inteligentna osoba	<i>intelektualac (3), lumen (2), pametnjaković (5), einstein (2)</i>	<i>faca (2), genijalac (3), klikeraš (6), lumen (12), mudrijaš (2)</i>
	neinteligentna osoba	<i>idiot (5), retard (3), kreten (4), pacijent (4)</i>	<i>diklić (2), levat (2), lujka (3), munjika (6), specijalac (4), truba (3)</i>
	zgodna djevojka	<i>butra (15), fotomala (8), ljepotica (2), mačka (3), riba (10), treba (4)</i>	<i>butra (5), mačka (13), riba (5), dobra (2), komad (9), koka (5), treba (4), mala (2)</i>
	zgodan mladić	<i>fotomali (7), frajer (3), komad (7), lik (2), macan (3), sesan (3)</i>	<i>frajer (11), frajkoš (3), mengoš (4), komad (7), faca (3), tip (4)</i>
	mršava osoba	<i>anoreksičan (4), čačkalica (6), štapić (4)</i>	<i>anoreksija (3), glista (3), tvigi (2), twigica (3)</i>
	pretila osoba	<i>bure (2), buca (2), krme (4), stoka (4), slon (2)</i>	<i>buco (5), bubili (2), bumbar (2)</i>
	visoka osoba	<i>bandera (18), krakat (2), lojtra (3), neboder (2), žirafa (7)</i>	<i>bandera (12), glorija (3), jablan (2), neboder (3), žirafa (8)</i>
	niska osoba	<i>kepec (3), metar i čevap (4), metar i žilet (3), metar i šumska jagoda (2), patuljak (16)</i>	<i>kepec (6), metar i žilet (5), patuljak (3), liliputanac (2)</i>
	pijanac		<i>kroner (2), lokator (3), alkos (2)</i>
DIJELOVI TIJELA	glava	<i>tikva (9)</i>	<i>tintara (8), tikva (6), ludara (3), bundeva (10)</i>
	kosa	<i>griva (2), slama (3)</i>	<i>griva (2), četka (2)</i>
	noge	<i>batak/batkovi (9)</i>	<i>nogari (7), krakovi (3)</i>
	ženske grudi	<i>dude (5), baloni (4), oči (3) silikon (4)</i>	<i>dude (5), baloni (3), cice (2), sifoni (4)</i>
	stražnjica	<i>kanta (2)</i>	<i>kanta (4), pozadina (2)</i>
	nos	<i>njuška (3), kljuka (3)</i>	<i>funfulja (3), surla (4)</i>

UPORABNI PREDMETI	automobil	<i>pila (2)</i>	
	tramvaj		<i>treska (5)</i>
	bicikl		<i>ponika (4)</i>
	boca od 2 l	<i>dvoguza (4)</i>	
	mobitel	<i>fon (3)</i>	<i>cigla (4)</i>
AKTIVNOSTI	drogiranje	<i>bockanje (3), droksanje (5), fiksanje (7), piti tablete (2)</i>	<i>bosti se (2), droga portorož (2), fiksanje (6), napušiti se (5), šmrkanje (3), urokati se (4)</i>
	konzumacija alkohola	<i>cuganje (15), lokanje (4), nalijevanje (2), oblokati (2), opločiti se (3), ožderati se (2), ubiti se (3)</i>	<i>cuganje (12), dudanje (2), lokanje (9), lokativ (2), namazati se (2), sauganje (3), oduzimanje (2)</i>
	tuča	<i>pičiti se (4), marisanje (5), marisana (3), makljaža (3), šora (7), šoranje (4)</i>	<i>makljaža (3), marisana (2), marisol (2), pičvajz (8), tabanje (2), mara (4) štemanje (4), šora (6)</i>
	ljenčariti		<i>lapiti (6), lapež (2)</i>
	primijetiti		<i>usnajpati (3)</i>
	naljutiti se	<i>odlijepiti (5)</i>	<i>zamračiti (6)</i>
	učiti	<i>mučiti (2), umirati (2)</i>	<i>(za)grij(av)ati stolicu (6), bubati (3)</i>

Iako se prvom impulsu za promjenu značenja neke riječi može pripisati spontanost, kreativnost te „pogodan trenutak” ili jezični, odnosno situacijski kontekst, već nasumičan pogled na primjere riječi u kojima je značenjska promjena potvrđena bar u dva ispitanika,⁴ ukazuje na određene zakonitosti prema kojima se te promjene događaju. Tako se može utvrditi da postoje sljedeći mehanizmi semantičkih promjena: metaforizacija i metonimizacija, eponimizacija, odnosno deonimizacija, sužavanje (specijalizacija) i proširivanje (generalizacija) značenja te eufemizacija.

⁴ Primjeri s jednom potvrdom isključeni su jer bi ih se moglo promatrati i kao inovaciju poznatu samo jednom govorniku, no u mnogim slučajevima nije tako jer se ispitanici možda nisu jednostavno sjetili ili riječ u tom značenju ne rabe, ali ju razumiju. Primjerice za pretilu osobu s jednom potvrdom nalazimo ostvaraje *kit*, *svinja*, *mješina* i dr. U zagradi se navodi broj potvrda nekog leksema. Za pojedine „neutralne” riječi, poput policajca ili djevojke, koje nose visok „konceptualizacijski potencijal”, ukupan broj potvrda ponekad prelazi 50 jer su to referenti koji neprestance potiču na semantičku tvorbu.

4.1. Metafora i metonimija

Metafora i metonimija svojstvene su i za obični, svakodnevni govor čije središte nije u jeziku, nego u načinu na koji govornici uspoređuju dva naoko nepovezana koncepta prenoseći obilježja jednoga na drugi. Tako određene, metafora i metonimija snažno utječu na način uporabe jezika te su važne zbog brojnih značenja koja se pomoću njih mogu ostvariti. Tumačeći izvore metaforičke i metonimijske kreativnosti, Kövecses (2012: 261–266) ističe važnost društvenog konteksta koji može biti varijabilan što govornici, u slučaju kada društveni kontekst „nameće” određene elemente, iskorištavaju u svom izražavanju kao polazište za metaforički, odnosno metonimijski prijenos. Pri nastanku metaforičkih i metonimijskih inovacija govornici svoje interese kombiniraju sa znanjem, temom, društvenim i kulturnim okolnostima te fizičkim okruženjem, kao i znanjem o referentima. Ovisno o tome želi li govornik iskomunicirati više ili manje podataka, odnosno izabire li bližu ili dalju perspektivu, konceptualizacijom određenog referenta u metaforičkim procesima nastaju brojni izrazi kojima se referira na isto (Stanojević 2013: 44–46). Među prikupljenim primjerima dominira metaforički prijenos značenja kao u primjerima: *kondor* – ‘kontrolor’⁵; *tikva*, *bundeve* – ‘glava’; *četka*, *griva*, *slama* – ‘kosa’; *mačka*, *maca*, *riba* – ‘djevojka’; *jablan*, *žirafa*, *neboder*, *lojtra* – ‘visoka osoba’ ... Dakle, metaforičko preklapanje uključuje razumijevanje jedne domene iskustva pomoću ponekad znatno drukčije domene, odnosno preklapanje iz izvorne u ciljnu domenu. To je preklapanje konvencionalno, odnosno ono je čvrst dio ljudskog konceptualnog sustava. U svim nabrojanim primjerima metafora počiva na sličnosti pri čemu se osobina jednog predmeta, pojma ili pojave pripisuje drugome (npr. *surla* – ‘velik nos’, *štapić* – ‘mršava osoba’). Određena imenovanja jesu metaforička, ali nisu dio osječkom vernakulara jer ona još nisu postala svakodnevna, općeprihvaćena, tako je zabilježen samo u mlađoj skupini i to samo kod srednjoškolaca naziv za policajce – *kerovi*, *psi*. Zbog toga ti nazivi pripadaju osječkom slengu ili žargonu mladih. S druge strane za 4 ispitanika iz starije skupine još je funkcionalan nekada veoma proširen metaforični naziv *cigla* za ‘mobitel’, nastao u vrijeme kada je taj uređaj imao znatno veće dimenzije negoli danas. No, činjenica jest da taj naziv odlazi u pasivni leksik te će postupno nestati iz svijesti govornika.

Metonimija pak uzrokuje promjenu značenja pri čemu se metonimijski upotrijebljen izraz udaljava od uobičajenog značenja na temelju bliskosti ili stvar-

⁵ U tom primjeru motivacija za preimenovanje **kontrolora** u vozilu gradskog prijevoza mogla bi se interpretirati i početnim fonemima drugoga **kondor**, iako nije isključena veza između kruženja i kretanja svojstvenog za oba leksema.

nih odnosa (Brdar 2007). Metonimijom se tako mogu objasniti semantički pomaci u riječima: *osoblje* – pri čemu se riječ za cjelinu (*osoblje*) uzima za jednu vrstu zaposlenih u hotelu ili restoranu – ‘konobar’; u nazivima za policajce po karakterističnoj boji njihovih odora *plavi* i *plavac*; jedan od uzroka mršavosti *anoreksija* kao naziv za svaku osobu koja je mršava; jedna od niskih osoba *patuljak* uzima se kao opći naziv za svakoga tko je nizak ili kada se jedna od karakterističnih radnji pri učenju *zagrijavanje stolice* uzima kao ekvivalent za glagol ‘učiti’. Kada je u pitanju (bilo koja/i) djevojka i mladić, pripadnici mlađe skupine metonimijski ih nazivaju *lik* i *likuša*, a ako imaju atribut „zgodan/a”, tada rabe i neologizme *fotomali* i *fotomala*,⁶ a što govornicima starije skupine nije svojstveno. Razlike između dviju ispitaničkih skupina kao rezultat različitog stupnja detaljizacije nalaze se i u kategoriji „dijelovi tijela”. Tako mlađa skupina kao jedan od metonimijskih naziva za ženske grudi ima *silikone* i *oči*, dok članovi starije skupine te izraze ne rabe, no zato se neki na spomenuti dio referiraju metaforički – *sifoni*.

U prikupljenoj građi dio je primjera nastao eponimizacijom, odnosno deonimizacijom koji se također mogu ubrojiti u metonimijske pomake značenja, i to u kategoriji „marka za proizvod” kao u primjerima *rifle*, *startasice* i *starke* te „istaknuti primjeri” u riječima *tvigi* i *einstein*.⁷

4.2. Proširivanje i sužavanje značenja

Promjena značenja može se ostvariti i u dva različita smjera u odnosu na početno značenje riječi: ono se može sužiti ili proširiti. Proširivanje značenja uglavnom nastaje analogijom koja podrazumijeva percepciju sličnosti između referenata. Dakle, analogijom nastaju značenjske ekstenzije. U teoriji svaka primijećena sličnost može biti temelj za analoško povezivanje, odnosno promjenu te izvor novoga značenja pri čemu se apstraktni koncepti i procesi najčešće povezuju s konkretnima (Steinmetz i Kipfer 2006: 130–133). Proširivanje značenja primjećuje se u primjerima *čačkalica*, *glista*, *štapic* – ‘mršava osoba’, dok se o suženju može govoriti u primjeru *osoblje* za ‘konobara’. Treba naglasiti da proširivanje i sužavanje značenja ne isključuje druge semantičke mehanizme, odnosno metaforu i metonimiju.

⁶ Obje su složenice zapravo tvorbeni, a ne semantički neologizmi, no budući da im je drugi dio zajednički, pridjev *mali/a*, oni su upotrijebljeni sa značenjskim pomakom jer referiraju na one koji nisu toliko „mali” – djevojku i mladića.

⁷ Deonimizaciji se može pripisati i izraz *droga portorož* u značenju ‘drogiranja’, ali treba naglasiti da je semantička ekstenzija u tom primjeru rezultat ludičke fonetske podudarnosti, a ne metonimijskog prijenosa.

Pouzdan je jezični indikator pripadnosti osječkom govornom (i identitetskom) krugu svakako je riječ *lega* koja je sekundarno nastala proširivanjem značenja. Prvotno taj je izraz uobličen formalnom tvorbom – kraćenjem riječi latinskoga podrijetla *kolega* kojemu je temeljno značenje „drug po zanimanju, dužnosti ili zvanju” (Klaić 1987: 705). No, u govoru svih dobrih skupina *lega* je zasićeno i prošireno mnogim drugim značenjima i uporabama: od ‘prijatelja’, ‘poznanika’ do riječi koja ima obilježja automatiziranog pragmema, poštalice (Pintarić 2002: 224) s kojom se započinje i završava obraćanje ili se umeće usred iskaza:

„Od Štrosike do Svačike, *lega* moj, dođoh pjehe.”⁸; *Di si, lega? Lega, kako si?*

4.3. Eufemizmi

Čovjekovo nastojanje da bude uljudan te da sačuva vlastiti ili tuđi obraz (Allan i Burridge 1991), kao i s druge strane nedostatak odlučnosti da se stvari nazovu pravim imenom, često se ostvaruju eufemizmima zbog njihove elastičnosti i prilagodljivosti. U svakodnevnom općenju eufemizmi su se proširili na velik raspon idioma, često i funkcionalno oprečnih, od žargona tajnih socijalnih i profesionalnih skupina do kolokvijalnoga i općeg jezika. Svima je zajedničko nastojanje da se upotrebom ublaženog izraza ne povrijede osjećaji i uvjerenja sugovornika (Dąbrowska 1992), odnosno da se zamijene nepoželjne i situaciji neprimjerene i neodgovarajuće riječi koje izravno upućuju na referenta te imaju konvencionalno neugodne asocijacije (Kuna 2007). U korpusu primjera nastalih semantičkom tvorbom u osječkom govoru eufemizmi se rabe kako bi se podigao ugled zanimanju ili kako bi se zamijenile nepoželjne i neprimjerene riječi kao što su *unikomac* i *komunalac* umjesto *smetlar* ili izraz *ojači* za pretilu osobu. U korpusu se pojavljuje i izraz *retard* koji je izgubio svoje eufemistično značenje koje je imao u odnosu na disfemični izraz „lud” te je on danas disfemizam kojim se kvalificira neinteligentna osoba. Eufemističnu notu u istom značenju nose i izrazi *diklić*⁹ te posuđenice koje su u pravilu potpuno lišene negativnih konotacija ili ih nose u manjem stupnju: *pacijent* i *specijalac*. U području društveno proskribiranog i nepoželjnog također su zastupljeni pravi eufemistični nizovi u značenju ‘drogirati se’: *bockati*, *napušiti se*, *piti tablete* ili u značenju ‘konzumacije alkohola’: *dudanje*, *nalijevanje*, *sauganje*. Cikličko generiranje novih eufemizama nastaje ne zbog njihova slabog oblika, već zbog toga što s vremenom oni gube ublažavajuća svojstva i zbog toga što je njihov referent taj koji je negativno obilježen.

⁸ U standardnom izričaju: *Od Strossmayerove do Svačićeve ulice dođoh pješice*.

⁹ Etimološki se može dovesti u vezu s riječju iz praslavenskog *dětĕkĭla – ‘dijete’, ali i knjiškim arhaizmom *dikla* – ‘djevojka’ (v. Hrvatski jezični portal: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>).

4.4. Posljedice semantičkih promjena: polisemija i/ili dvosmislenost

Posljedica je opisanih semantičkih promjena postojećih riječi polisemija, jer svaka riječ uz staro dobiva i novo značenje, pri čemu se vrlo rijetko događa da se staro značenje potpuno izgubi iz uporabe pod pritiskom novoga. Za razliku od Lyonsa (1977: 550) koji kao kriterije za utvrđivanje polisemije navodi etimološku i sintaktičku povezanost te okupljenost polisemnih značenja oko temeljnog značenja iz kojega se generiraju ostala, u novije vrijeme prevladava stajalište da su polisemne strukture kategorije značenja povezanih kroz porodičnu sličnost te okupljene oko prototipnoga značenja (Cuyckens i Zawada 1997: xiii). Polisemija je, dakle, složenost semantičke strukture jednog leksema te uvelike ovisi o kontekstu, starosti riječi i učestalosti riječi. Naime, kontekst određuje značenje, a kako je broj konteksta otvoren, to se odražava i na broj značenja polisemne riječi koji je također otvoren. Iz toga proizlazi da što je riječ starija i što joj je veća uporabna frekvencija, to je veća mogućnost proširivanja značenja (Tafra 1986: 336–337).

U analizi semantičkih promjena u gradskom govoru posebno se zanimljivom čini razlika između polisemije i dvosmislenosti koja ujedno podrazumijeva pitanje je li određena semantička informacija dio osnovne semantičke strukture riječi ili je rezultat kontekstualnih odnosa. Geeraerts (1993) utvrđuje da se polisemija i dvosmislenost mogu razlikovati isključivo u kontekstu što implicira da se značenje ne može shvaćati kao unaprijed definiran i zatvoren sustav informacija. Naime, kontekst je ključni činitelj koji će istaknuti točno određeni dio značenjske strukture i upravo to omogućuje da se isti izrazi sa semantičkim pomakom rabe u različitim značenjima. Tako se izrazi *komad*, *njuška*, *tip*, *lik*, *koka* pojavljuju u nekoliko različitih značenjskih polja (npr. *njuška* – ‘nos’, ‘sumnjiva osoba’ ili ‘prijestupnik koji se iznenada dokaže kao sposoban’) te se isključivo uz pomoć konteksta može točno odrediti značenjska nijansa tih polisemnih struktura koju je govornik htio istaknuti.

Bitno je naglasiti da svaki semantički pomak ne uzrokuje polisemiju pri čemu je takve strukture iznimno važno razgraničiti od okazionalnih prijenosa značenja. U korpusu je zabilježen jedan takav primjer: *lokativ* u značenju ‘konzumacija alkohola’. Naime, u tom je primjeru spretno iskorištena glasovna podudarnost navedenoga izraza i glagola *lokati*. Iako je zbog značenjske opterećenosti riječi *lokativ* teško očekivati da će se novo značenje proširiti, taj primjer izvrsno oslikava težnju (obrazovanog) pojedinca za kreativnim i domišljatim izražavanjem.

5. Zaključak

Prilagodljivost riječi različitim komunikacijskim situacijama nastalih semantičkom tvorbom pridonosi njihovoj visokoj čestotnosti u svakodnevnom jeziku. Iznimka pritom nije ni osječki gradski govor čije je istraživanje, provedeno na 100 ispitanika u dvije dobne skupine, pokazalo da je semantička tvorba iznimno plodna. Uzrok plodnosti semantičke tvorbe treba tražiti u ekonomičnosti takvog načina imenovanja pojmova, ali i u jezičnoj kreativnosti kojoj teže govornici u spontanoj, opuštenoj i slobodnoj komunikaciji. Kao najplodnije tlo pokazalo se značenjsko polje ljudskih tjelesnih i karakternih osobina (*idiot, komad, letva, anoreksija, slon...*), a iako je pretpostavka bila da će se repertoar semantičkih tvorbi značajno razlikovati u dvjema dobnim skupinama, istraživanje to nije potvrdilo, ali jest da je semantička tvorba trajno obilježje mlađih i starijih generacija Osječana. Pokretači su inovacija mlađe skupine, primjerice u imenovanju policije – *kerovi/psi*, djevojaka i mladića – *lik/likuša*. Jedino značenjsko polje koje se razlikuje u dvjema dobnim skupinama jesu „odjevni predmeti”, pa se tako u starijoj dobnj skupini pojavljuju primjeri *vijetnamka, spifajterica* (‘jakna’) i *startasice* (‘tenisice’), a u mlađoj *starke* (‘tenisice’). Razlike u primjerima baš na tom značenjskom polju objašnjive su čestim promjenama trendova i stilova u modnom svijetu te su toga stajališta i logične. S tim je u vezi i usavršavanje proizvoda koji mijenjaju svoj izgled bitan za njegovu konceptualizaciju tako da naziv *cigla* koji rabe stariji ispitanici u značenju ‘mobitel’ pada u zaborav jer je nefunkcionalan i nerazlikovan. Također, i spoznaje o estetskim zahvatima na dijelovima tijela mogu utjecati na drukčije imenovanje. Tako ispitanici iz mlađe skupine ženske grudi nazivaju i *silikonima*, a starija skupina izrazom „izgubljenim u vremenu” – *sifonima*.

Sudbina semantičkih tvorbi u gradskim idiomima slična je riječima nastalim formalnom tvorbom; postoje onoliko dugo koliko postoji predmet, pojam ili pojava koju označuju. Nestankom koncepta i riječ, odnosno značenje riječi u slučaju semantičkih tvorbi prelazi u pasivni leksik.

Nadalje, analizom primjera utvrđeno je da se prijenos značenja odvija prema mehanizmima imanentnima čovjekovu kognitivnom sustavu, metafori i metonimiji, te je njihova posljedica uvijek polisemija. Krug semantičkih tvorbi proširen je riječima i izrazima nastalima postupcima eponimizacije, odnosno deonimizacije i eufemizacije u kojima su također uočeni metaforički i metonimijski pomaci te specijalizacija i generalizacija, odnosno suženje i proširenje značenja.

Iako istraživanje nije potvrdilo pretpostavku o statistički značajnijim razlikama u semantičkoj tvorbi mlađe i starije dobne skupine ispitanika, istovjetnost primjera i njihova čestotnost svjedoči o proširenosti takve pojave u osječkom gradskom govoru. Osim toga, činjenica da primjeri semantičkih tvorbi nisu dobno, profesionalno, kulturno ili obrazovno ograničeni, nego ujednačeni u uporabi potvrđuje pretpostavku o postojanosti i ukorijenjenosti zasebnog osječkog gradskog govora koji predstavlja i svojevrsnu riznicu znanja o njegovim govornicima i njihovu načinu života u skladu s duhom vremena.

Literatura:

- ALLAN, KEITH; BURRIDGE, KATE. 1991. *Euphemism & Dysphemism: Language as Shield and Weapon*. Oxford University Press. Oxford.
- BADURINA, LADA; MATEŠIĆ, MIHAELA. 2008. Riječka jezična zbilja: Urbani govor između sustava i standarda. *Sveti Vid, Zbornik XIII*. 111–120.
- BERNSTEIN, BASIL. 1977. *Class, Codes and Control. Volume 1, Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. Routledge & Kegan Paul. London.
- BRDAR, MARIO. 2007. *Metonymy in Grammar: Towards Motivation Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera. Osijek.
- BUGARSKI, RANKO. 1983. *Lingvistika o čoveku*. Prosveta. Beograd.
- CUYCKENS, HUBERT, BRITTA ZAWADA (UR.). 1997. *Polysemy in Cognitive Linguistics*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia.
- DĄBROWSKA, ANNA. 1992. Eufemizmy mowy potocznej. *Jezyk a kultura* 5. 119–178.
- GEERAERTS, DIRK. 1993. Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries. *Cognitive Linguistics* 4–3. 223–272.
- HALILOVIĆ, SEHID; TANOVIĆ, ILIJAS; ŠEHOVIĆ, AMELA. 2009. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Slavistički komitet. Sarajevo.
- IVIĆ, MILKA. 1983. *Pravci u lingvistici*. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- JUTRONIĆ, DUNJA. 2010. *Splitski govor: Od vapura do trajekta*. Naklada Bošković. Split.
- KLAIĆ, BRATOLJUB. 1987. *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- KÖVECSÉS, ZOLTÁN. 2012. Metaphorical Creativity in Discourse. *Cognitive linguistics between Universality and Variation*. Ur. Brdar, Mario; Raffaelli, Ida; Žic-Fuchs, Milena. Cambridge Scholars Publishing. Newcastle.
- KUNA, BRANKO. 2007. Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. *Fluminensia* 19/1. 95–113.
- KUNA, BRANKO; MIKIĆ, ANA. 2008. Hrvatska narječja i reklame u elektronskim medijima. *Šokačka rič* 5. Ur. Bilić, Anica. ZAKUD. Vinkovci.

- KUNA, BRANKO; MIKIĆ ČOLIĆ, ANA. 2016. Slavonski gradski govori – poveznice i razlike. *Zbornik radova sa 6. Hrvatskog slavističkog kongresa*. Ur. Botica, Stipe i dr. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
- LYONS, JOHN. 1977. *Semantics 2*. Cambridge University Press. Cambridge – London – New York – Melbourne.
- MESTHRIE, RAJEND I DR. 2009. *Introducing Sociolinguistics*. University Press. Edinburgh.
- PANDŽA, NIKOLINA; MARINČIĆ, SENKA. 2015. Semantičke promjene njemačkih posuđenica na primjeru metafore u romanu *Čovjek od novina*. *Mostariensia* 19/2. 37–58.
- PINTARIĆ, NEDA. 2002. *Pragmeme u komunikaciji*. FF Press. Zagreb.
- RAFFAELLI, IDA. 2009. *Značenje kroz vrijeme*. Disput. Zagreb.
- STANOJEVIĆ, MATEUSZ MILAN. 2013. *Konceptualna metafora: Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Srednja Europa. Zagreb.
- STEINMETZ, SOL; KIPFER, BARBARA ANN. 2006. *The Life of Language: The Fascinating Ways Words Are Born, Live and Die*. Random House Inc. New York.
- TAFRA, BRANKA. 1986. Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem). *Filologija* 14. 381–393.
- ULLMANN, STEPHEN. 1967. *The principles of semantics*. Basil Blackwell – Jackson, Son and Company. Oxford – Glasgow.
- ŽANIĆ, IVO. 2010. Purgerinjosi, tovarinjosi i leginjice – tvorbene inovacije u hrvatskim vernakularima. *Prostor i vrijeme u jeziku: jezik u prostoru i vremenu* Ur. Brdar, Mario i dr. HDPL – Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera. Zagreb – Osijek.
- ŽANIĆ, IVO. 2015. Standardni hrvatski i njegovi neposlušni gradovi (ili o jednoj anticipaciji hrvatske sociolingvistike). *Croatica: Časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 39/50. 107–119.

Semantic formation in Osijek city speech

Abstract

Efficient everyday communication and the need of members of every speech community to use linguistic means of expression to affirm their identity and thus confirm their belonging to a certain area or social group represent the most prominent incentives for the birth of city speech.

These are urban idioms which originate as a consequence of a spill-over and intertwining of linguistic phenomena with non-linguistic ones, resulting from a

sudden growth in size and role of cities in contemporary society. The interspersing of regional, i.e. dialectal characteristics with elements of standard language under the influence of social factors in the conditions of strong urbanization, results in the birth of a speech which features a suppression of less prestigious characteristics of organic idioms and their replacement by innovative ones. The adaptation of language to the needs of urban culture, i.e. the ability of language to keep pace with changes in the social life of a speech community which uses it, most frequently involves its opening towards the influences of prestigious foreign languages and the activation of its own expressive possibilities, which contributes to the speed and ease of communication. Such circumstances produce speeches characterized by lexical productivity and innovativeness, semantic expressiveness, metaphoricality and associativeness, as well as a ludic play with meaning.

Although the lexical stock of the Croatian language is unquestionably most frequently expanded by formal word formation, far more ingenuity is shown in the case of adding new meanings to existing lexical units, i.e. “old” words, which, are often overlooked, due to their inconspicuousness on the formal level. The lexicon, as the most flexible part of language, especially its semantic layer, readily answers to any change in human activities in any sphere of life. Having this in mind, this paper will pay special attention to semantic shifts involving no change in expression, i.e. no interventions into the morphological composition of lexemes typical of the Osijek city speech.

To this end, a survey on 100 subjects was conducted. The survey included only those native inhabitants who have lived in Osijek since birth. These were divided into two age groups with an equal number of subjects: 50 subjects aged 15-25 and 50 subjects aged 45-55. The study included subjects of different social and economic status and education. Special attention was paid to including an equal ratio of subjects of both genders and age of speakers. It is assumed that this would more clearly show tendencies in semantic formation, and flesh out the vocabulary which changes from that which is constant in meaning and use. The interpretation of results aims to illustrate mechanisms which dominate in semantic shifts and test whether there is difference in age in their use. Furthermore, the effects of semantic formation are also discussed, as is the extent to which it contributes to the economy, flexibility and expressiveness with which speakers of the Osijek urban community express their extralinguistic experiences on a daily basis.

Ključne riječi: osječki gradski govor, semantička tvorba, metafora, metonimija, ekspresivnost, eufemizmi

Keywords: Osijek city speech, semantic formation, metaphor, metonymy, expressiveness, euphemisms